

чих здібностей, здатності до навчання, самостійності мислення); функціональних компетентностей: естетичної, культурологічної, мовної, комунікативної (вміння оперувати набутими знаннями, сформованими навичками, використовувати їх у практичному житті), інформаційної (самостійно здобувати, поновлювати, коригувати та інтерпретувати інформацію протягом усього свого життя). Адже будь-який, у тому числі художній, текст є головною одиницею передачі інформації, тому робота саме з повним твором (передовсім великого обсягу) вчитиме школярів “приборкувати” значний обсяг інформації, тим самим готуючи молодь до відповіді на “виклики XXI століття”, комп’ютеризованого “інформаційного суспільства”, що є необхідним для кожної сучасної людини.

Висновки. Тож на етапі визначення змістової характеристики знань з предметів гуманітарного циклу ми дійшли висновку про те, що міцність гуманітарних знань учнів основної школи може бути схарактеризована як комплексна властивість знань, про людину, людство й людяність, соціальну природу, морально-етичний, правовий та історичний розвиток людини у суспільстві, а також основи її читацької, мовної й мовленнєвої культури.

Література

1. Новейший философский словарь. – 3-е изд., испр. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
2. Новікова Л.М. Формування економічних знань учнів профільних класів в умовах довузівської підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / Л.М. Новікова. – Запоріжжя, 2003. – С. 15–36.
3. Педагогическая энциклопедия : в 3 т. / [под ред. И.Я. Каирова]. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – Т. 1. – 891 с.
4. Рапацевич Е.С. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Е.С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.

МАТУЗОВА І.Г.

ОРГАНІЗАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗІ СВІТОМ ПРИРОДИ В ПОЗАШКІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Багаторічний досвід існування позашкільних закладів довів, що екологічна освіта учнів у позаурочний час дає змогу набагато повніше враховувати знання й інтереси школярів, їхні пізнавальні та інтелектуальні можливості, особливості використання здобутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності з охорони навколишнього середовища. Доцільно організоване, з точки зору педагогічних вимог, спілкування школярів з природою, спостереження за наслідками природоперетворювальної діяльності людини і, головне, її оцінка та особиста участь у різнобічній дослідницькій й природоохоронній роботі сприяють формуванню екологічної вихованості особистості. Однак реальний стан організації спілкування старшокласників зі світом природи не є цілком позитивним. Ідеться про існування багатьох загальноосвітніх закладів України, зокрема Донецького регіону, в

яких екологічному вихованню учнів у позаурочний час не приділяють належної уваги.

Екологічній освіті школярів у позашкільних навчальних закладах присвячені праці В. Вербицького, А. Захлебного, І. Зверева, Г. Пустовіта, І. Суравегіної, В. Червонецького та ін.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, показав, що сама по собі наявність екологічних знань не гарантує природовідповідної поведінки особистості, а ефективне екологічне виховання підростаючого покоління неможливе без тісного практичного спілкування з природою. Формування екологічної вихованості особистості, яка через декілька років стане перетворювати навколишнє середовище для задоволення професійних та особистих потреб, неможливе без формування в неї відповідного ставлення до природних об'єктів, яке визначає характер цілей взаємодії особистості з природою, готовність вибрати ті або інші стратегії поведінки. Щоб вчинки особистості відповідали нормам і вимогам природоохоронної діяльності, одержані нею знання необхідно перетворити на її внутрішні потреби, сформувати в учня суб'єктивний природовідповідний мотиваційно-ціннісний компонент екологічної свідомості. Це можливо, якщо надати екологічній діяльності підлітка емоційної забарвленості, створити умови для особистих переживань екологічних ситуацій, підключити його до справжньої справи, запропонувати не тільки спецкурси, лекції, виступи на класних часах, а й походи, пригоди, екологічні проекти, дорослі справи.

За спостереженнями В. Вербицького, у позашкільних закладах еколого-натуралістичного спрямування здійснюється перехід від антропоцентричної свідомості до природоцентричної, а головне, відбувається формування екологічного менталітету як відображення вроджених і набутих етнічних, соціокультурних, професійних і вікових особливостей особистості [1; 2; 3].

Г. Пустовіт визначив та узагальнив сутність умов екологічної освіти в позашкільних закладах, концептуальних положень і принципів структурування змісту екологічної освіти, за якими процес розробки та конструювання змісту екологічної освіти учнів у позашкільних закладах буде найбільш ефективним [7, с. 13–15].

А. Захлебний, І. Суравегіна визначили позашкільну роботу як таку діяльність, що виконується в післяурочний час, є необов'язковою для учнів і будується на основі їх інтересів та самодіяльності [5, с. 5]. Крім того, дослідники вважають, що з додаткової позашкільної освіти має перетворитися на органічну складову освітньо-виховного процесу та плануватися разом зі шкільною освітою [4; 8]. Однак у працях науковців неповною мірою розкрито специфіка організації спілкування старшокласників зі світом природи в промисловому регіоні.

Мета статті – визначити роль позашкільної освіти в екологічному вихованні особистості старшокласника; розкрити стан організації екологі-

чною виховання старшокласників у позашкільних закладах природничого спрямування Донецької області.

Позакласна екологічна освіта учнів здійснюється відповідно до установлених у шкільній практиці типів занять: індивідуальних, групових та масових. У практичній діяльності поширені такі форми роботи позашкільних закладів природничої орієнтації, як: *гуртки, клубна діяльність, відеолекторії, природознавчі факультативи, наукові конференції, малі академії наук, акції, конкурси, агітбригади, свята*. Крім того, для розвитку екологічної вихованості молоді Донбасу важливого значення набувають *літні екологічні табори, екологічні практикуми, екологічні стежки, екскурсії, свята за народним календарем* тощо. Виховна робота при виконанні подібних завдань спрямована на формування вмінь і навичок одержання наукової інформації про світ природи, естетичного освоєння природних об'єктів, взаємодії з природними об'єктами в умовах антропогенного середовища, природокористування в ньому, природоохоронної діяльності.

Важливим є те, що у своїй діяльності позашкільні заклади націлені на отримання позитивного результату в процесі набуття досвіду гармонійного спілкування школярів з природою, тому особливої популярності набувають заходи, що проводяться на природі. Найчастіше вони відбуваються у вигляді екскурсій та мандрівок, дослідних та практичних робіт, театралізованих постановок на природі, волонтерських виїздів, екологічних стежок, малювання плакатів, форест-терапії (позбавлення стресу шляхом спілкування з тваринами, природними об'єктами тощо). Крім того, це можуть бути тренінги в школах – навчання правильно поводитися на природі, заняття танцями на природі, йогою, психотренінгами, туристичні походи, проведення екологічного тижня або Дня лісу, Дня тварин, Дня зустрічі птахів тощо. Організатори позашкільних форм роботи добре розуміють, що для підлітків дуже важливо, щоб їх дії увінчалися успіхом, були якось оцінені – призами, грамотами, дипломами, якимись званнями, медалями, тобто не матеріальними, але дуже вагомими стимулами. Також для підлітків є важливим, щоб їх діяльність була “справжньою”, “дорослою”, прийнятною для практичного застосування, суспільно корисною.

Більшість еколого-краєзнавчих об'єднань Донецької області працює за двома напрямками: екологічна освіта й виховання та навчально-дослідна діяльність. У Донецькому регіоні провідною дитячою організацією є Донецький обласний еколого-натуралістичний центр (облЕНЦ), який проводить широку пропаганду екологічних знань у школах області, залучає до участі в різноманітних всеукраїнських та місцевих природоохоронних акцій учнів усіх вікових категорій, надає методичну допомогу вчителям та викладачам еколого-краєзнавчого напрямку, проводить дослідну роботу з екологічного моніторингу.

Організація методичної роботи облЕНЦ здійснюється відповідно до нормативних документів: Законів України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Положення про позашкільний заклад”, Указу Президента України № 1013/2005 “Про невідкладні заходи

функціонування та розвитку освіти в Україні” і спрямована на реалізацію основних завдань позашкільного навчального закладу.

У своїй практичній діяльності облЕНЦ співпрацює з Донецьким обласним краєзнавчим музеєм, Державним медичним університетом, обласним центром практичної психології, Донецьким ботанічним садом, Донецьким інститутом соціальної освіти, Донецьким національним технічним університетом, національним парком “Святі гори”, заповідником “Хомутівський степ”, регіональними ландшафтними парками “Меотида”, “Клебан – Бик”, Держуправлінням екології та багатьма громадськими організаціями, такими, як “Екологічна ліга”, “Екологічна варта”, “Зелений світ”, “Зелена країна” та ін. Таке співробітництво передбачає роботу над спільними заходами з організації позакласної натуралістичної роботи для учнів шкіл, удосконалення екологічної освіти й виховання учнівської молоді, практичне впровадження еколого-натуралістичних програм близько 80 профілів.

Активну участь в організаційно-масовій та навчально-виховній роботі беруть еколого-натуралістичні заклади області: Макіївська міська СЮН, Харцизька міська СЮН, Старобешівська, Великоновоселківська, Маріїнська районні СЮН, Єнакіївський міський ЕНЦ, Донський районний ЕНЦ, а також Горлівський, Сніжнянський, Красноармійський, Авдіївський, Торезький та багато інших дитячих натуралістичних центрів.

Наприклад, Ясинуватська районна екологічна громадська організація “До чистих джерел” охоплює своєю діяльністю 17 осередків міських і сільських шкіл Яснуватої, Авдіївки, Макіївки. Для залучення учнів до громадської екологічної роботи проводяться щорічні конкурси в рамках Всеукраїнських екологічних акцій: “День парків”, “День Землі”, “День Довкілля”, “Збережемо ялинку”, “Первоцвіт”. Студенти та учні молодіжного екологічного центру “Екос” (ліцей при ДонНУ) займаються моніторингом малих річок та джерел Донецької області, вивчають ступінь антропогенних забруднень і біорозмаїття флори та фауни регіону. Близько 90% шкіл Донецька щорічно охоплено участю в обласному конкурсі екологічних агітбригад та в обласному фотоконкурсі “Крокус”.

З метою екологічної освіти та виховання молоді Міжнародною академією наук екології та БЖД засновано Малу молодіжну академію, при якій створено постійно діючий факультатив “Основи екології і моральності”. Донецький обласний еколого-натуралістичний центр є базовим закладом хіміко-біологічного відділення Малої академії наук і координатором роботи з обдарованою молоддю в рамках МАН з природничого напрямку. Також на базі облЕНЦ працюють гуртки з напрямів народознавства: “Екологи-краєзнавці”, “Берегиня”, “Джерельце”, “Рослини – символи України”.

Найбільш популярними в області є гуртки біологічного профілю: “Юні натуралісти”, “Юні зоологи”, “Юні ботаніки”, “Юний медик”, “Юний психолог”, одним з напрямів роботи яких є допрофесійна підготовка старшокласників. Наприклад, при Донецькому медичному університеті та Краматорській філії обласного університету (КФОУ) працюють гуртки

“Юний медик”. Після закінчення курсу навчання гуртківці одержують рекомендації до вступу до медичних навчальних закладів, залучаються до волонтерської та науково-дослідної роботи в галузі медицини. За останні п’ять років кількість гуртків біологічного профілю коливається в межах 15–20% від загальної кількості гуртків еколого-натуралістичного напрямку.

Чимало гуртківців облЕНЦ також пов’язують своє майбутнє з біологією, екологією, медициною. Таким чином, учні, які беруть участь у роботі МАН, отримують певну допрофесійну та довузівську підготовку, яка допомагає їм після закінчення середньої школи визначитись з вибором професії та успішно скласти тестування для вступу до обраного вищого навчального закладу.

Одним з активно діючих підрозділів облЕНЦ є Донський ЕНЦ Волноваського району, який залучає до природоохоронних заходів всі 49 шкіл району. У кожній школі наказом директора призначений відповідальний за еколого-натуралістичну роботу, плануються заздалегідь заходи екологічного та природоохоронного напрямку, при проведенні яких враховуються вікові й індивідуальні особливості дітей.

У 1999 р. на базі Маріупольського міського навчально-виховного комплексу було створено наукове товариство учнів (НТУ) МАН “Дарування”. НТУ має багато напрямів діяльності, одним з яких є хіміко-біологічний (секції “біологія”, “психологія”, “хімія”, “медицина”, “екологія”). Керівництво НТУ “Дарування” створило тісні зв’язки з вищими навчальними закладами Маріуполя, Донецька, Горлівки, Києва. Професорсько-викладацький склад цих закладів очолює керівництво творчою діяльністю учнів, рецензує науково-дослідні роботи учнів, веде роботу секцій на конференціях та у профільних гуртках. Всього в Донецькій області нараховується більше ніж 30 наукових товариств біологічного, екологічного, хімічного та інших напрямів.

Особлива увага в позашкільних закладах області приділяється формуванню навичок еколого-практичної діяльності школярів. Так, наприклад, на 1 вересня 2006 р. в області функціонувало 498 навчально-дослідних ділянок, у тому числі: в містах – 245, у селищах міського типу та сільській місцевості – 253, у місті Донецьку – 67, на міських та районних СЮН – 10. На науково-дослідних земельних ділянках (НДЗД) працюють плодово-ягідні, квітково-декоративні, колекційні, селекційно-генетичні, польові та інші відділення, створюються теплиці, дендропарки, зимові сади, проводиться дослідна робота. Останніми роками (у 2008–2010 рр.) учнівська молодь проводила роботу з відновлення шкільних лісництв та дендропарків: на базі шкіл Шахтарська, Сніжного, Першотравневого, Красноармійська, Горлівки, Макіївки створені учнівські лісництва та гуртки “Юні лісівники”.

Донецька міська дитяча організація Всеукраїнського дитячого об’єднання “Екологічна варта” – “Екологічна ліга”, Донецька обласна громадянська екологічна організація “Центр стійкого розвитку – Троянда вітрів”, еколого-краєзнавче об’єднання Донецького обласного Центру туриз-

му і краєзнавства, громадські організації “Екос”, “Екопульс”, “Екодія” – ці та багато інших об’єднань мають своєю основною метою формування екологічно свідомої особистості, виховання в учнівській молоді екологічної культури й грамотності, вивчення методів оцінювання навколишнього середовища, організацію та активізацію природоохоронної роботи рідного краю.

Висновки. Наведені приклади красномовно свідчать про те, що на сьогодні позашкільні заклади еколого-натуралістичного спрямування відіграють важливу роль у складанні програми екологічного виховання, яка поширюється на всі шкільні та позашкільні заклади. Але ми розуміємо, що позашкільні заклади додаткової освіти далеко не повністю реалізують багатогранні можливості в екологічному вихованні дітей і підлітків. Це пов’язано з рядом причин: недооцінюванням у громадській свідомості протягом останніх десятиріч ролі довкілля та екологічної освіти в розвитку особливості, перенесенням до позашкільної освіти шкільних технологій і методів навчання, великою наповнюваністю груп учнів [6, с. 191], недостатньою професійною компетентністю педагогічних працівників, обмеженістю фінансування екологічних проєктів тощо.

У ході нашого дослідження ми переконались, що сприятливі умови для формування екологічної вихованості старшокласника складаються в процесі й на основі особистої участі підлітка в шкільній та позашкільній діяльності й у житті суспільства. Але, на наш погляд, зараз позашкільні заклади освіти мають значно більше переваг перед навчанням у класі, оскільки вони не так обмежені сталими рамками навчального часу, до того ж мають необмежені можливості щодо здійснення навчання поза межами навчального закладу, безпосередньо в природі.

Формування екологічної культури та екологічної вихованості особистості повинно здійснюватися за умовами єдності процесів організації урочної, позаурочної, позакласної й позашкільної діяльності. Для цього практична робота з учнями повинна включати екологізацію більшості навчальних дисциплін природничого спрямування, обов’язкове впровадження профільних екологічних спецкурсів; позаурочну роботу як частину міських програм екологічного виховання, діяльність екологічних і краєзнавчих об’єднань; практично усвідомлену участь учнів у навчальній роботі та у вільний час у межах екологічного десанту, що працює на базі школи, а також участь в обласних екологічних заходах, олімпіадах, роботі МАН, спортивних святах, днях здоров’я, екологічних стежках тощо.

За такого підходу взаємозв’язок позашкільної й шкільної екологічної освіти буде реалізовуватися як неперервний процес засвоєння екологічних цінностей і понять, необхідних для осмислення та оцінювання взаємозв’язків між людиною, її культурою й навколишнім середовищем, формування вмінь приймати екологічно доцільні рішення та відповідних правил поведінки в навколишньому середовищі, а в кінцевому результаті – екологічної культури особистості.

Література

1. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи / В.В. Вербицький. – К. : Аверс, 2003. – 304 с.
2. Вербицький В.В. Юннатівський рух в Україні / В.В. Вербицький. – К. : Деміур, 2001. – 304 с.
3. Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти) / В.В. Вербицький. – К. : Деміур, 2002. – 232 с.
4. Дробноход М.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою : монографія / М.І. Дробноход, Ф.В. Вольвач, С.Г. Іваненко. – К. : МАУП, 2000. – 76 с.
5. Захлебный А.Н. Экологическое образование школьников во внеклассной работе : пособие для учителя / А.Н. Захлебный, И.Т. Суравегина. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
6. Охорона довкілля та екологічна безпека // Збірка доповідей наук.-практ. конф. – Донецьк, 2001. – Т. 2. – 251 с.
7. Пустовіт Г.П. Сучасні підходи до змісту екологічної освіти учнів у позашкільних закладах / Г.П. Пустовіт // Екологічний вісник. – 2003. – № 3–4. – С. 13–15.
8. Червонецький В.В. Екологічна освіта учнів у школах країн Східної та Центральної Європи / В.В. Червонецький. – Донецьк : Юго-Восток, 1998. – 285 с.

ОКОЛОВИЧ О.С.

ЕКОНОМІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Сьогодні система освіти, як і система управління нею, зокрема, навчальними закладами, перебуває в процесі реформування. На цей процес впливають зміни, що відбуваються як у самій системі освіти, так і поза її межами. До внутрішніх факторів, які стимулюють зміни в системі управління середньої школи, належить: вироблення нових стандартів освіти, оновлення навчальних програм і навчально-методичних матеріалів, використання нових форм та методів навчання тощо. До зовнішніх факторів, що впливають на діючу систему управління освітою, належать соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні: встановлення ринкових відносин в економіці, висока конкуренція на ринку праці, технічний прогрес, особливо у сфері інформаційно-комунікативних технологій, а також демократизація суспільства. Ці фактори створюють таке середовище, в якому добре відома з радянських часів централізована командно-розподільча система управління школою не дозволяє повністю задовольняти потреби суспільства щодо рівня та якості базової освіти. Виникає потреба пошуку нових, більш ефективних методів і засобів адміністративно-фінансового